

Utbildningsbakgrundens överensstämmelse med yrket

En kartläggning av personer med yrken som förutsätter kompetens motsvarande högskoleutbildning¹⁶

Karin Björklind¹⁷

Andreas Forsgren¹⁷

Claes-Håkan Gustafson¹⁷

Ann-Charlotte Larsson¹⁷

Peter Öberg¹⁷

En avgörande faktor bakom hur väl en verksamhet i samhället fungerar är kompetensen hos de personer som arbetar i den. Med given organisation och given mängd och kvalitet hos realkapitalet kan det antas att verksamheten förbättras om de sysselsattas kompetens ökar. Två viktiga delar av kompetensen är erfarenhet och utbildningsbakgrund.

I en ideal situation är antalet utbildningsplatser väl anpassade till efterfrågan på arbetskraft, så att det vid varje tidpunkt finns ett lagom stort antal personer med lämplig utbildningsbakgrund. Erfarenhet kan i vissa verksamheter vara viktigare än den formella utbildningen, vilket bland annat kommer till uttryck i de årliga arbetskraftsbarometrarna (SCB 2004a). För att tillgången på personer med arbetslivserfarenhet inom ett visst yrke på lång sikt ska bli tillfredsställande, krävs emellertid ett inflöde av nyutbildade med lämplig utbildningsbakgrund.

Antalet jobb inom ett yrke bestäms i stor utsträckning av marknadens efterfrågan på de varor och tjänster som produceras samt av

¹⁶ Artikeln är resultatet av ett projekt som bedrivits i samarbete mellan Högskoleverket och Statistiska centralbyrån (SCB). Författarna, samtliga anställda vid SCB, ansvarar givetvis för alla slutsatser i artikeln.

¹⁷ Författarna är utredare vid avdelningen för arbetsmarknads- och utbildningsstatistik vid SCB. Förfrågningar kan ställas direkt via e-post med adress fornamn.efternamn@scb.se.

den försörjning med samhällstjänster som anses lämplig. Såväl samhällets behov som finansiellt utrymme påverkar denna efterfrågan, som därför i huvudsak kan anses vara exogent given i förhållande till utbildningsutbudet. Även om det är rimligt att utbildningssystemet anpassas till efterfrågan på utbildade, kan dock arbetets innehåll påverkas av kompetensen hos de utbildade på längre sikt.

Brist på arbetskraft med lämplig utbildning inom ett yrke kan dels tänkas leda till att utbildningskraven sänks, dels till att personer med alltmer perifer utbildningsbakgrund lockas till yrket. På längre sikt är det troligt att den relativa lönen inom yrket stiger, vilket i sin tur kan antas öka tillströmningen till utbildningar som passar för yrket.

Ett överskott av arbetskraft inom ett yrke kan på motsvarande sätt antas leda till att utbildningskraven ökar, så att personer med i och för sig relevant utbildning konkurreras ut av andra som har längre utbildning med samma inriktning. På längre sikt kommer detta att verka hämmande på den relativa lönen i yrket.

Syfte och avgränsningar

Syftet med denna artikel är att undersöka i vilken utsträckning personer med olika yrken har en högsta utbildningsnivå som överensstämmer med yrkets krav.

Studien har begränsats till de yrken som kräver teoretisk specialistkompetens enligt SSYK 96¹⁸. Uppgifter om individernas högsta utbildning har hämtats från utbildningsregistret¹⁹.

Den nuvarande detaljeringsgraden i yrkesregistret medger inte att den mest finfördelade indelningen (fysiffernivån) enligt SSYK 96 används. Vi har därför använt en indelning i 21 s.k. *yrkesgrupper* (tresiffernivå) som förekommer bland yrken som kräver teoretisk specialistkompetens. En förteckning över vilka undergrupper som ingår i respektive yrkesgrupp ges i bilaga 2.

För att undvika vissa problem med jämförelser av akademiska utbildningar som följer av olika reformeringar av utbildningssystemet i slutet av 1970-talet, har undersökningen begränsats till personer i åldrarna 20–44 år.

¹⁸ Standard för svensk yrkesklassificering 1996 (SCB 1998). För en beskrivning av SSYK 96, se även www.scb.se/ssyk.

¹⁹ För en beskrivning av utbildningsregistret (SCB 2001) se www.scb.se/uf0506.

Det är viktigt att observera att undersökningen endast omfattar dem som har en anställning i ett företag med minst två anställda. Egna företagare och anställda i de allra minsta företagen täcks för närvarande inte av yrkesregistret och ingår således inte i undersökningen, ej heller personer som fortfarande studerar. Dessutom krävs att yrkesuppgiften skall höra samman med den anställning från vilken personen under året haft den största inkomsten. Sammanlagt ingår 273 142 personer i studien.

Yrkesgruppernas utbildningsbakgrund

För samtliga yrkesgrupper, där det finns särskilt utformade utbildningsinriktningar, gäller att dessa inriktningar dominerar som utbildningsbakgrund; *biblioteks- och informationsvetenskaplig högskoleutbildning* för arkivarier, *bibliotekarier m.fl.*, *sjuksköterskeutbildning* för barnmorskor; *sjuksköterskor med särskild kompetens*, *programmerarutbildning* för *dataspecialister*, *naturvetenskaplig utbildning* för *fysiker, kemister m.fl.*, *ekonomutbildning* för *företagsekonomer, marknadsförare och personaltjänstemän*, *lärarutbildning* för *grundskollärare* och *gymnasielärare m.fl.* och så vidare.

Vissa av yrkesgrupperna saknar emellertid sådana klara kopplingar till en utbildningsinriktning. *Administratörer i offentlig förvaltning*²⁰ är en mycket heterogen yrkesgrupp, där ingen utbildningsbakgrund dominerar. Yrkesgruppen omfattar personer som utreder och handlägger ärenden, planerar och utvärderar verksamheter, utarbetar rapporter, utredningar m.m. eller ger råd och utövar tillsyn. Mindre utbildningskrävande yrken, som t.ex. *administrativa assistenter*, ingår inte i denna yrkesgrupp. Vanliga utbildningar inom yrkesgruppen är *ekonomutbildning på högskolenivå*, *samhälls- och beteendevetenskaplig högskoleutbildning* samt *juridisk högskoleutbildning*. Ingen av dessa utbildningar representerar dock mer än 10 procent av personerna i yrkesgruppen.

En annan mycket sammansatt, men betydligt mindre, yrkesgrupp är *administratörer i intresseorganisationer*²¹. Här är det vanligaste att man har minst 20 högskolepoäng inom *samhällsvetenskap/ekonomi/juridik* men ingen examen. Detta gäller ändå bara 11 procent av individerna i

²⁰ Yrkesgruppen *administratörer i offentlig förvaltning* omfattar t.ex. yrken/jobb som *ambassadsekreterare, departementssekreterare, handikappkonsulent, handläggare, kriminalvårdsinspektör, landstingssekreterare, länskolinspektör, miljösamordnare, skattehandläggare* och *utredningssekreterare*.

²¹ Yrkesgruppen *administratörer i intresseorganisationer* omfattar t.ex. yrken/jobb som *avtalssekreterare, förbundssekreterare, ombudsman* och *utredningssekreterare*.

denna yrkesgrupp. *Journalister, konstnärer, skådespelare m.fl.* har ungefär lika ofta *samhällsvetenskaplig, social och humanistisk gymnasie- eller högskoleutbildning* eller *högskoleutbildning inom humaniora och konst* som *journalist- och medievetenskaplig utbildning*. Ingen av dessa utbildningar representerar dock mer än 11 procent av utövarna inom yrkesgruppen.

I tabell 4 redovisas yrkesgrupperna efter utbildningsnivå. Samtliga yrkesgrupper återfinns i yrkesområdet *arbete som kräver teoretisk specialistkompetens*, vilket motsvarar en längre högskoleutbildning. I några yrkesgrupper är det vanligt att ha en akademisk examen från en kortare utbildning än tre år. Det gäller särskilt bland *barnmorskor; sjuksköterskor med särskild kompetens*²², som är ett så kallat legitimationstryke, där utbildningen tidigare var kortare än tre år.

Betydelsen av formell kompetens

Den andel av de anställda som har minst treårig eftergymnasial utbildning varierar kraftigt mellan yrkesgrupperna. De högsta andelarna återfinns i de yrkesgrupper som kräver formell legitimation, dvs. *hälso- och sjukvårdsspecialister, barnmorskor; sjuksköterskor med särskild kompetens, jurister och präster*. I vissa andra yrkesgrupper är kravet på formell kompetens mycket starkt och kan bland annat vara en förutsättning för att få fast anställning, t.ex. *universitets- och högskolelärare*. Det kan också ha direkt inverkan på lönen. Inom andra yrkesgrupper saknas formella utbildningskrav för anställning, men utbildningen kan antas ha olika stor betydelse i konkurrensen om jobben. Sådana skillnader återspeglas säkert i de varierande andelarna anställda med hög formell kompetens.

Noterbart är att de personer som har minst 20 högskolepoäng men saknar examen, kan ha mycket långa utbildningar. Det förekommer att någon delkurs i en utbildning saknas och till och med att man avstått från att ansöka om examen trots att kraven uppfyllts. Dessa fenomen kan vara vanligare inom vissa yrken och utbildningar än andra.

Kvinnorna har oftast längre utbildning än männen

I de flesta av yrkena har en större andel av kvinnorna än av männen akademisk examen. Skillnaden är särskilt markant bland *grundskol-*

²² Observera att vanliga sjuksköterskor inte ingår i undersökningen. Det yrket klassificeras som ett som kräver kortare högskoleutbildning eller motsvarande kunskaper i SSK 96.

lärare och speciallärare. Denna skillnad mellan kvinnor och män är påtaglig även inom andra läraryrken, dock inte bland *universitets- och högskollärare*. Stora yrkesgrupper som *civilingenjörer, arkitekter m.fl., dataspecialister, journalister, konstnärer, skådespelare m.fl.* och *psykologer, socialsekreterare m.fl.* uppvisar betydligt högre formell kompetens bland kvinnorna än bland männen. Endast i en yrkesgrupp, *samhälls- och språkvetare*, har männen formell utbildning i mycket högre grad än kvinnorna. Det går inte att se något tydligt samband mellan antalet kvinnor och män inom grupperna å ena sidan och skillnaderna mellan könen i den andel som har formell utbildning å den andra.

I vissa yrkesgrupper saknar många akademisk examen

En stor andel av *gymnasielärare, grundskollärare, speciallärare* och *andra pedagoger med teoretisk specialistkompetens* saknar den förväntade formella utbildningen, vilket återspeglas i debatten om bristen på behöriga lärare. Många har kortare eftergymnasial utbildning än tre år och många, i synnerhet bland *andra pedagoger med teoretisk specialistkompetens*, har gymnasieexamen som högsta utbildning. Som sagt gäller detta i särskilt hög grad männen. Gymnasieskolan, i högre grad än grundskolan, rymmer många yrkesinriktade utbildningar, där lärarna ofta har yrkesmässig bakgrund snarare än akademisk. Troligen gäller detta oftare traditionellt manliga inriktningar än kvinnliga.

Det är förhållandevis vanligt att personer med yrken som kräver hög akademisk utbildning har högst gymnasieutbildning i bagaget. Bland *journalister, konstnärer, skådespelare m.fl., administratörer i intresseorganisationer* och *andra pedagoger med teoretisk specialistkompetens* har ca en tredjedel inte högre formell kompetens än så. Cirka en fjärdedel av *företagsekonomer, marknadsförare och personaltjänstemän* och *dataspecialister* och ca en femtedel av *samhälls- och språkvetare*²³ och *administratörer i offentlig förvaltning* saknar utbildning utöver gymnasiet. Detta kan tolkas som att yrkesnomenklaturens krav på utbildning för dessa grupper är överdriven, men också som att det är möjligt att skaffa sig den nödvändiga kompetensen genom praktiskt arbete eller genom informell utbildning. Förklaringarna till de relativt låga andelarna personer med akademisk examen är säkert i

²³ Yrkesgruppen samhälls- och språkvetare omfattar ett trettioåttal olika yrken/jobb på fyrsiffernivå enligt SSYK, bl.a. *arkeolog, geograf, historiker, kriminolog, kulturgeograf, nationalekonom, sociolog, statsvetare* och *tolk*.

hög grad specifika för var och en av yrkesgrupperna. Det är en öppen fråga om och i vilken utsträckning verksamheten inom dessa yrkesgrupper skulle vinna på en högre formell utbildningsstatus hos de anställda.

Det är relativt ovanligt att personer i de aktuella yrkena har högst förgymnasial utbildning eller okänd utbildning. I två av yrkesgrupperna, *journalister, konstnärer, skådespelare m.fl.* och *administratörer i intresseorganisationer*, är det dock något vanligare. Här rör det sig till helt övervägande del om personer med högst förgymnasial utbildning; mycket få har okänd utbildning. Eftersom undersökningen endast omfattar personer under 45 år, kan detta knappast bero på ålderseffekter, dvs. att man gått ”den långa vägen” och arbetat sig upp till ett högt kvalificerat yrke. Snarare tyder det på att andra egenskaper än utbildningen har stor betydelse för att etablera sig i dessa yrken.

Tabell 4
Yrkesgrupper som kräver teoretisk specialistkompetens efter utbildningsnivå, 20–44 år

Yrkesgrupp	Kön	Antal	Eftergymnasial utbildning ≥3 år	Eftergymnasial utbildning <3 år	Minst 20 högskolepoäng, ej examen	Gymnasial utbildning	Förgymnasial utbildning inkl okänd	Totalt
Fysiker, kemister m.fl.	Totalt	3 541	76%	8%	10%	4%	2%	100%
	Kvinnor	1 634	77%	8%	11%	3%	1%	100%
	Män	1 907	75%	8%	9%	5%	2%	100%
Matematiker och statistiker	Totalt	847	69%	6%	16%	8%	1%	100%
	Kvinnor	300	70%	7%	15%	8%	0%	100%
	Män	547	69%	5%	17%	8%	2%	100%
Dataspecialister	Totalt	47 954	36%	18%	18%	26%	2%	100%
	Kvinnor	11 895	42%	16%	16%	24%	1%	100%
	Män	36 059	34%	19%	19%	26%	2%	100%
Civilingenjörer, arkitekter m.fl.	Totalt	30 356	63%	16%	11%	9%	1%	100%
	Kvinnor	7 491	73%	11%	10%	6%	0%	100%
	Män	22 865	60%	18%	11%	10%	1%	100%
Specialister inom biologi, jord- och skogsbruk m.m.	Totalt	1 480	75%	10%	7%	7%	1%	100%
	Kvinnor	751	76%	8%	8%	8%	1%	100%
	Män	729	73%	12%	6%	7%	2%	100%
Hälsa- och sjukvårdsspecialister	Totalt	14 292	95%	1%	1%	2%	1%	100%
	Kvinnor	7 793	94%	2%	1%	2%	1%	100%
	Män	6 499	95%	1%	1%	1%	1%	100%
Barnmorskor; sjuksköterskor med särskild kompetens	Totalt	11 002	58%	41%	0%	0%	0%	100%
	Kvinnor	9 944	58%	41%	0%	0%	0%	100%
	Män	1 058	59%	38%	1%	1%	1%	100%
Universitets- och höskollärare	Totalt	7 589	87%	2%	7%	1%	2%	100%
	Kvinnor	3 069	86%	3%	8%	1%	2%	100%
	Män	4 520	88%	1%	7%	1%	3%	100%
Gymnasielärare m.fl.	Totalt	17 586	58%	13%	15%	13%	1%	100%
	Kvinnor	9 569	64%	10%	15%	10%	1%	100%
	Män	8 017	50%	16%	16%	17%	2%	100%
Grundskollärare	Totalt	35 297	71%	4%	17%	7%	1%	100%
	Kvinnor	27 005	75%	4%	15%	6%	1%	100%
	Män	8 292	58%	5%	24%	11%	1%	100%
Speciallärare	Totalt	2 325	58%	16%	11%	13%	1%	100%
	Kvinnor	1 754	65%	17%	8%	10%	1%	100%
	Män	571	39%	15%	19%	24%	3%	100%

Tabell 4 (forts.)

Yrkesgrupp	Kön	Antal	Eftergymnasial utbildning ≥3 år	Eftergymnasial utbildning <3 år	Minst 20 högskolepoäng, ej examen	Gymnasial utbildning	Förgymnasial utbildning inkl okänd	Totalt
Andra pedagoger med teoretisk specialistkompetens	Totalt	3 831	34%	18%	14%	32%	2%	100%
	Kvinnor	2 301	38%	18%	14%	29%	2%	100%
	Män	1 530	29%	18%	13%	36%	3%	100%
Företagsekonomer, marknadsförare och personaltjänstemän	Totalt	40 350	50%	9%	15%	25%	2%	100%
	Kvinnor	21 621	49%	8%	15%	27%	1%	100%
	Män	18 729	51%	10%	15%	22%	2%	100%
Jurister	Totalt	6 654	92%	1%	3%	3%	0%	100%
	Kvinnor	3 451	92%	1%	3%	4%	0%	100%
	Män	3 203	93%	1%	3%	2%	0%	100%
Arkivarier, bibliotekarier m.fl.	Totalt	3 162	67%	3%	23%	7%	1%	100%
	Kvinnor	2 268	69%	2%	23%	5%	0%	100%
	Män	894	60%	4%	25%	10%	2%	100%
Samhälls- och språkvetare	Totalt	1 657	51%	9%	18%	20%	2%	100%
	Kvinnor	1 022	44%	10%	16%	27%	2%	100%
	Män	635	63%	7%	20%	9%	1%	100%
Journalister, konstnärer, skådespelare m.fl.	Totalt	16 973	29%	15%	20%	33%	3%	100%
	Kvinnor	8 988	32%	15%	22%	29%	2%	100%
	Män	7 985	25%	14%	19%	37%	5%	100%
Präster	Totalt	1 208	95%	1%	2%	2%	0%	100%
	Kvinnor	538	94%	0%	2%	3%	0%	100%
	Män	670	96%	1%	2%	1%	0%	100%
Administratörer i offentlig förvaltning	Totalt	13 393	54%	9%	14%	21%	2%	100%
	Kvinnor	8 146	55%	9%	14%	21%	1%	100%
	Män	5 247	53%	10%	15%	20%	2%	100%
Administratörer i intresseorganisationer	Totalt	2 511	35%	9%	18%	34%	5%	100%
	Kvinnor	1 316	41%	8%	19%	28%	3%	100%
	Män	1 195	29%	9%	15%	40%	6%	100%
Psykologer, socialsekreterare m.fl.	Totalt	11 134	81%	5%	10%	4%	0%	100%
	Kvinnor	9 126	83%	4%	10%	3%	0%	100%
	Män	2 008	71%	6%	14%	8%	1%	100%